

Hamsuns *Markens grøde* (1917) som sideskrift til Johan Turis *Muitalus sámiid birra – En bog om lappernes liv* (1910)

Hamsun's *Growth of the Soil* (1917) as a counterpoint to Johan Turi's *Muitalus sámiid birra – An Account of the Sámi* (1910)

Lisbeth P. Wærp

Professor i nordisk litteraturvitenskap ved Institutt for språk og kultur (ISK), UiT – Norges arktiske universitet.

Forskningsinteresser: Nyere og eldre norsk og skandinavisk litteratur, arktisk litteratur, adaptasjon av litteratur til film, litteratur og etikk. Siste publikasjoner: «The Struggle for Existence. Ibsen's *The Wild Duck* (*Vildanden*, 1884)», *Ibsen Studies* nr. 1, 2020, og «'Noget af et eksperiment'. Harald Schwenzens stumfilmadaptasjon (1922) av Knut Hamsuns roman *Pan* (1894)», *Nordlit* nr. 47, 2020.

lisbeth.waerp@uit.no

Sammendrag

I 1911 skrev Hamsun en begeistret omtale av Johan Turis *Muitalus sámiid birra – En bog om lappernes liv* (1910), en bok som i dag regnes som en klassiker innen samisk litteratur. I denne nylesningen av *Markens grøde* (1917) argumenterer jeg for at Hamsuns nobelprisroman kan betraktes som et sideskrift til Turis bok. I likhet med Turis bok om samene er Hamsuns bonderoman en bredt anlagt beskrivelse av en i moderniteten utsatt kultur og levemåte og utformet som et innlegg i samtiden om denne kulturens verdi og om statens forvaltning av ressursene. Lesningen åpner for en ny forståelse av Hamsuns omdiskuterte roman, idet den lar bondens og samens situasjon sidestilles, samtidig som romanen blir et partsinnlegg hvor Hamsun taler bondens sak. Lesningen åpner også for en mer nyansert forståelse av framstillingen av samene i romanen og av forholdet mellom samer og bønder, og viser at konflikten om bruken av utmarka til jordbruk versus reindrift er representert selv om den ikke tematiseres eksplisitt, og at den setter romanens suksesshistorie i perspektiv.

Nøkkelord

Knut Hamsun, Johan Turi, etnografi, bønder, samer, urfolk, rasisme

Abstract

In 1911, Hamsun wrote an enthusiastic review of Johan Turi's *Muitalus sámiid birra – En bog om lappernes liv* (1910, *An account of the Sami*), a book that is today considered a classic in Sami literature. In this re-reading of *Growth of the Soil* (1917), I argue that Hamsun's Nobel Prize novel can be regarded as a parallel and counterpart to Turi's book. Like Turi's book, Hamsun's novel is a broad description of a culture and way of life exposed in modernity (in his case the farmer's), written as a critical comment on the current situation: the marginalization of this culture and the state's neglectful management of resources. The reading opens up a new understanding of Hamsun's controversial novel, as it allows the situation of the farmer and the Sami to be equated, at the same time as the point of view of the farmer is foregrounded. The reading also opens up for a more nuanced understanding of the depiction of the Sami in the novel and of the relationship between Sami and farmers and shows that the conflict over the use of land for agriculture versus reindeer husbandry is represented even if it is not explicitly themed and that it puts the novel's success story in perspective.

Keywords

Knut Hamsun, Johan Turi, ethnography, farmers, Sami, indigenous peoples, racism, tolerance

I Innledning

I 1911 skrev Hamsun en begeistret omtale av Johan Turis *Muitalus sámiiid birra – En bog om lappernes liv* (Hamsun 2009a).¹ Dette var den første boken skrevet av en same på samisk om samene, og den regnes i dag som en klassiker i samisk litteratur. Hamsuns omtale av boken har blitt trukket fram tidligere i Hamsun-forskningen (Jernsletten 2003; Storfjell 2003; Gustavsen 2009; Knutsen 2009; Andersen 2011), men det er ikke blitt gjort noe større poeng av den. Det som ofte nevnes, er at Hamsun her roser Turis bok om samene i Nord-Sverige og viser forståelse for den vanskelige situasjonen de er i fordi tradisjonelle reinbeiteområder blir gjort om til jordbruksområder. Turis bok er imidlertid svært interessant med tanke på Hamsuns nobelprisroman. Det jeg vil argumentere for i denne nylesningen av romanen, er at den kan betraktes som – og være tenkt som – et sideskrift til Turis bok. Hamsun er selv inne på at noe slikt burde finnes: «[I] sin virkning er den slik at en nordmann føler savnet av et jevnbyrdig norsk sideskrift» (Hamsun 2009a, 109). Der Turi skriver om samene, reindriften og det nomadiske livet, er det den fastboende bonden Hamsun skriver om, det å bygge opp et gårdsbruk og leve av jorda og dyreholdet. Det er flere grunnleggende likhetstrekk mellom Turis bok og Hamsuns roman som støtter en slik tolkning: 1) Begge bøkene er bredt anlagte beskrivelser av en i moderniteten utsatt kultur, mennesketype og levemåte, 2) begge er utformet som innlegg i samtiden om den respektive kulturens verdi og om statens forvaltning av ressursene, og 3) begge er både skjønnlitterært og didaktisk anlagt. Lesningen åpner for en ny forståelse av Hamsuns omdiskuterte roman, idet den lar bondens og samens situasjon sidestilles, samtidig som *Markens grøde* blir et partsinnlegg for bonden selv om konflikten mellom reinbeite og jordbruk ikke blir eksplisitt tematisert.

II Hamsuns omtale av Turis bok

Hamsuns omtale er ikke bare rosende og forståelsesfull, noe man kan få inntrykk av i det lille som er skrevet om den. Den innledes med spørsmålet «Hvorfor tier nu alle andre enn *Politiken* om boken, er den ikke kjent? Jeg hadde ventet at en eller annen kyndig nordmann skulle løftet sin røst om den, men det er ikke skjedd» (Hamsun 2009a, 109).² Hamsun, som selv hadde fått boken tilsendt for å skrive om den, er overrasket over den manglende norske responsen, og det ikke bare på grunn bokas litterære kvalitet. Poenget – som ikke er vektlagt i det som skrevet om dette i Hamsun-forskningen – er at boka også framfører en politisk appell med konkret betydning for jordbruket i Nord-Norge: Turi argumenterer nemlig for at de svenske reindriftssamene må få vårbeite i Nord-Norge, siden Sverige har tatt store deler av den nordlige delen av landet til jordbruk. Hamsun reagerer åpenbart på dette når han kaller boka et «aktstykke» og ser det som nødvendig å reagere.

I den første delen av omtalen etterlyser Hamsun en kyndig norsk anmelder av boken. Han regner altså ikke seg selv som kyndig, noe han selvfølgelig heller ikke er verken når det gjelder det juridiske spørsmålet om reindriften og beiteproblemet eller Turis framstilling av samene. I den andre delen forklarer han Turis politiske anliggende og anerkjenner kravet: «Det kan heller ikke kalles ublu krav Turi stiller til menneskene: det er ikke beite for hans rener i landet mere, og nu ønsker han å få det nødvendige beite for dem så de kan leve»

-
1. Hamsun leste den danske oversettelsen som kom i parallellutgave med den nord-samiske i 1910. Jeg anvender den norske oversettelsen *Min bok om samene* (Turi 2011).
 2. Ifølge Harald Gaski, redaktør av utgivelsen av den norske oversettelsen (Turi 2011), er det senere blitt stilt spørsmål ved hvor mange eksemplarer LKAB-direktøren i Kiruna, Hjalmar Lundbohm, egentlig lot trykke av den samiske boka: Den kom i andreopplag allerede samme år, og assimileringspolitikken kan ha bidratt til begrensede opplag.

(Hamsun 2009a, 111). Men så snur han på det og ser problemet fra motpartens – den norske bondens – perspektiv:

Den annen part vil si: Bare det iallfall ikke var om våren! Det er forsommers tide, det er lys og varme, selv den fattige nordlige skog prøver å knoppe seg og vokse, og gresset i utmarken står og gror. Så herjer den svenske ren inn. Og skogen dernord har så uendelig vanskelig for å rette seg igjen. (Hamsun 2009a, 112)³

Det blir nå en merkbar endring i tonen fra det forsiktig påpekende til det ironisk-sarkastiske: «Den annen part vil endelig si: Hvor forunderlig hele denne sak er! Sverige er humant og snakker ømt om sine lapper – ja, det er endog en slik kultursak å skaffe dem bedre vilkår at allerede av den grunn bør de få det – av Norge» (Hamsun 2009a, 113).

Hva skyldes så Hamsuns store begeistring for boken? Dels den kunstneriske utførelsen, dels den naturnære levemåten som beskrives, dels Turis sensitivitet, dels hans tiltalende karakter og engasjement for sitt folk: «Den er sikkert det merkeligste skrift som noensinne er frembrakt av en lapp om lappisk liv og miljø. Her er god lappesforstand og stille, vek følsomhet; her er kunnskap og overtro, lune, polemikk, resignasjon; selve den barnlige hjelpeløshet i sproget er en ynde mere» (Hamsun 2009a, 109); «[f]oredraget pipler som av småbekker, det småprater, det har en sproglig fryktaktighet som gjør det overmåte virkningsfullt» (Hamsun 2009a, 110); «[o]g dessuten kommer nu dette til at Johan Turi er en slik prektig mann, man har fått tilovers for ham, man vil hjelpe ham og hans folk» (Hamsun 2009a, 115). Karakteristikker som «god lappesforstand» og «den barnlige hjelpeløshet i språket er en ynde mere», viser Hamsuns og tidens tendens til å ha en paternaliserende og nedlatende holdning til samene. Men Hamsun er altså begeistret, ikke minst for «Turis inderlige og tiltalende skrivemåte» (Hamsun 2009a, 109). Et av de få stedene hvor han siterer Turi, er en passasje om samens etterlengtede gjensyn med sommerboplassene sine, et gjensyn som avføder en joik:

Og når lappene om foråret kommer over høyfjellene hvor det har vært kaldt og megen sne og ikke rett meget snebar mark, men dog så meget at renen nettopp har levet, og når de kommer til Norge, så kan de begynne å se havskogene (de norske skoger), og i dem er gress og løv, og det er så skjønt og herlig, synes lappen. Og når de kommer nærmere så begynner man å høre gjøken og alle fuglene som efter lappens sinn er liflige, og så gir de seg til å joike:

Mødre og skjønne, kjære gressdaler.
Kalvens mor voia, voia, nana, nana,
hill, hill jer nu mødre, v.v.n.n.
Ta nu imot min kjære hjord og plei den som I før har gjort,
v.v.n.n.
Vær atter, mødre, mine venner! v.v.n.n.
I mødre, gress mine rener sunne! v.v.n.n.
Skjønne, kjære boplasser, v.v.n.n.
De er så skjønne at de lyser – v.v.n.n. [...]

Lappene kaller jorden eller boplassene Duovddagat, de sier når det er smukke boplasser og gode renduovddagat sådan at de er så smukke boplassene at de ler. (Turi sitert i Hamsun 2009a, 109–110)

At dette tekststedet, og Turis bok, har gjort inntrykk, ser vi også når Hamsun så sent som i sin siste bok – erindringsromanen *På gjengrodde stier* (1949) – kan se ut til å gjenkalle det i minnet: «En lapp fra fjellvidden kom ned og fik se grønn mark og skog, han joiket om det og sa: Ja det

3. Det er om våren og sommeren at samene har behov for beite på norsk side av riksgrensen.

er så pent at jeg må le! Det var sagt i sang, det var mere enn sang [...]. Gud velsigne alt som ikke bare er almindelig mennesketale som vi skal sitte og forstå» (Hamsun 2009b, 244). Det er også gjenklang av tekstpassasjen i *Markens grøde*, som Hamsun lar åpne nettopp med at protagonisten stiger ned i en grønn li, tydelig begeistret over det frodige landskapet han ser framfor seg:

Om morgningen står han foran et landskap av skog og beitesmark, han stiger ned, her er en grønn li, han ser et skimt av elven langt nede og en hare som setter over den i et sprang. Mannen nikker som om det just høver at elven ikke er bredere enn et sprang. En rugende rype slår plutselig opp ved hans føtter og hveser vilt imot ham og mannen nikker igjen at her på stedet er dyr og fugler, det høver atter! Han vandrer i blåbærlyng og tyttebærlyng, i den syvttakkede skogstjerne og i småbregner; når han stanser hist og her og graver med et jern i jorden finner han her muldjord og der myr, gjødslet av flere tusen års løvfall og råttens kvist. Mannen nikker at her slår han seg ned, jo det gjør han, slår seg ned. (Hamsun 2008, 8)

Senere i romanen får vi, foran det samme stedet som nå er blitt en boplass, gården Sellanraa, også en hyllest til det: «Å de grønne småvidder inne i en skog, hytten og kilden, barn og dyr! Det duver korn på myrene hvor før stod kjerringrokk, det nikker blåklokker på rabbene, det flammer solgull i tiriltungen bortenfor husene. Og der går menneskene og snakker og tenker og er sammen med himmel og jord» (Hamsun 2008, 314). Stiltonen er markert, språket beskrivende, beskrivelsen bildetett og passasjen som helhet en hyllest til det fruktbare stedet som kan minne om Turis. I joiken beskrives boplassene som «så skjønne at de lyser». Også det er en beskrivelse som kan ha funnet gjenklang i *Markens grøde*, hvor Hamsun lar Isak se gården på avstand som et Soria Moria slott, slottet som i eventyret nettopp er så vakert at det lyser på lang avstand (Hamsun 2008, 94).

Det er det dyptfølte og oppriktige, kjærligheten til naturen og stedet som kommer til uttrykk gjennom Turis skrivemåte i *Min bok om samene*, som i joiken, og som gjør også den inderlig. Hamsun kan ha kjent seg igjen i dette. Inderlighet er også kjennetegnende for hans kunstneriske praksis (for eksempel i Nordlands-romanen *Pan* (1894)). På slutten av omtalen gir Hamsun sin innledende karakteristikk av Turis bok som «det merkeligste skrift som noensinne er frembrakt av en lapp om lappisk liv», enda større gyldighet: «Han har skrevet en av de merkeligste bøker jeg har lest på lenge» (Hamsun 2009a, 115). Men hva slags bok er det?

III Etnografi versus skjønnlitteratur?

«Kronen har tatt samenes jord og gitt alt til bøndene – både myrer og tørr mark» (Turi 2011, 92). Slik presenterer Turi samenes problem. Reindriften og den tilhørende levemåten er truet i det moderne svenske samfunnet, hvor staten tar stadig mer av landområdene i nord til jordbruk. Turi kommer med en inntrengende oppfordring til myndighetene om å løse problemet. Han beskriver samene som en mennesketype som skiller seg fra bofaste og bymennesker ved sin naturnære og delvis nomadiske levemåte, noe som gjør det vanskelig å nå fram i det moderne samfunnet. Hans bok er derfor tenkt som en appell til svenske myndigheter om å løse reinbeiteproblemet. Men ikke bare det. Intensjonen er også å gi samene en innenfra-beskrivelse av deres egen historie og kultur, på samisk. Boken, som er skrevet i samarbeid med den danske kunstneren og etnografen Emile Demant Hatt, kom i parallellutgave på nord-samisk og dansk.⁴ Den er bredt anlagt i sin beskrivelse av den

4. I «Encounters to Negotiate a Sámi Ethnography: The Process of Collaborative Representations» skriver Kristin Kuutma inngående om samarbeidet mellom Turi og Emile Demant Hatt (Kuutma 2011), om Turis selvstendighet som bokens forfatter og kunstner, om Demant Hatts rolle i prosessen, samt om en tredje viktig aktør i utgivelsen, daværende direktør ved gruveselskapet LKAB i Kiruna, Hjalmar Lundbohm, som tok sterk avstand fra myndighetenes assimileringpolitikk, var den første til å oppmuntre Turi til å skrive boken og sto bak finansieringen av utgivelsen.

samiske kulturen og levemåten: Først gir den et historisk perspektiv på samenes tilstedeværelse i nord, deretter får vi en serie kapitler hvor vi følger reindriftssamenes liv slik det arter seg gjennom de ulike årstidene, kapitler om fangst, legekunst, noiadekunst, fortellinger, joik, og boken avsluttes med et kapittel om Kautokeino-opprøret og en allegorisk dyrefortelling om samenes prekære situasjon. Boken er illustrert med Turis egne tegninger, den norske 2011-oversettelsen også med bilder han har malt. Mens tegningene først og fremst fungerer som illustrasjoner, er maleriene tydeligere selvstendige kunstverk. Urfolksforskeren Harald Gaski argumenterer i en artikkel om Turi som kunstner for maleriens ekspressionistiske karakter og for Turis mulige inspirasjon ikke bare fra moderne kunst, men også fra afrikanske masker (Gaski 2011). Størsteparten av Turis bok er fullstendig frikoplet fra den politiske appellen og framstår som en selvstendig kunstnerisk og didaktisk innenfra-beskrivelse av samenes særegne liv og levemåte i samtiden og gjennom tidene.

Turis bok er med andre ord mer enn et rent etnografisk verk. Boken har en merkbar sjangeroverskridende og hybrid karakter. I «More than Meets the Eye: The Indigeneity of Johan Turi's Writing and Artwork», refererer Gaski til den samiske multikunstneren Nils-Aslak Valkeapääs teori om at Turi hadde ambisjoner om å bli skjønnlitterær forfatter, men at Demant Hatt fikk han til å skrive etnografisk i stedet (Gaski 2011, 606). Sjangervalget kan i første omgang se ut til å bekrefte at det dreier seg om en rent etnografisk beskrivelse. Sjangeren *muitalus* betegner ifølge Gaski «an account which is factual, truthful», en type redegjørelse som argumenterer nærmest vitenskapelig; «[it] often provides evidence for its statements much in the same manner of a scholarly article» (Gaski 2011, 594, 596). Men Gaski åpner opp sjangeren, blant annet mot skjønnlitteraturen, når han legger til at *muitalus* også betyr «understandings or images that appear in the mind of a listening audience (in the case of oral narrative), viewer (in the case of visual art), or reader (in the case of written accounts)» (Gaski 2011, 596). Opptatt som han er av Turis visuelle kunstuttrykk, legger han til: «The account stimulates and leads the imagination while Turi's pictures depict more than the eye can see» (Gaski 2011, 596). I «more than the eye can see» ligger blant annet det at Turi i sine illustrasjoner inkluderer overnaturlige vesener og personer som ikke lenger lever. Dette er vesener som han i tråd med sin kultur mener lever gjennom minnet eller forestillingen om dem, og som derfor hører hjemme i en sannferdig visuell framstilling. Også andre har pekt på det sjangeroverskridende og hybride ved Turis bok. I «From the Mountaintops to Writing: Traditional Knowledge and Colonial Forms in Turi's Hybrid Text» (Storfjell 2011) argumenterer Troy Storfjell for at Turi alltid kontekstualiserer kunnskapen han formidler, ved å skrive den inn i en eller annen form for pågående fortelling:

For Turi, the specifics of traditional knowledge operate within a holistic system and are always contextualized. Thus, he tends to present his knowledge in narrative form, often tying meteorological, botanical, anatomical, medicinal, and folkloristic elements of knowledge into an ongoing story. (Storfjell 2011, 582)

Et av de kanskje tydeligste eksemplene på dette er Turis kapittel om joik. Dette kapitlet begynner med en beskrivelse av joik, men utvikler seg, slik også Storfjell påpeker, i en annen retning:

However, these texts are situated within an ongoing story of love, jealousy, courtship, marriage, and family life. This contextualizing narrative quickly develops a life of its own, and the chapter ultimately is much more concerned with the fates of the story's characters than with an expository presentation of Sámi folk music. There are extensive sections containing absolutely no references to *joiking* whatsoever, and the chapter most closely resembles a short story in genre. (Storfjell 2011, 585)

Allerede overskriftene i kapitlet viser hvor viktig fortellingen er: «Om Máhtte og Márjá», «Brylluppet til Niillas og Elle», «Litt mer om Máhtte og Márjá – og om Niillas og Elle», «Joikinga begynner» (Turi 2011, innholdsfortegnelsen). Interessant nok er kapitlet om joik presentert som en novelle i en foreliggende antologi med samisk litteratur (Storfjell 2011, 585). Avstanden mellom Turis etnografiske bok og Hamsuns roman er med andre ord ikke så stor som sjangrene (*muitalus* versus roman) og de ulike feltene (etnografi versus skjønnlitteratur) kunne tyde på.

Mens Turi fokuserer på samenes utsatte reindriftskultur, var Hamsun opptatt av at jordbruket og bondens tradisjonelle levemåte er truet: Avvikende fra den moderne og mer og mer urbaniserte levemåten, marginalisert og truet av industrialiseringen, kapitalismen og urbaniseringen. Dette er ikke bare et poeng i *Markens grøde*, men også i flere av Hamsuns artikler, for eksempel «Bondekulturen» (1908), «Et ord til oss» (1910), «Brev til Klassekampen» (1916), «Jeg og Gudbrandsdalen» (1917), «Menneskene og jorden» (1918), «Landets oppdyrking» (1918), «Vårt jordbruks fremtid» (1919).⁵ Historisk sett var perioden rundt århundreskiftet preget av rask byvekst, massiv utvandring til Amerika og lite bureising. Med 1905 og unionsoppløsningen ble ønsket om å begrense utvandringen gjennom indre kolonisering forsterket, og i 1908 kom etableringen av Selskap for landets indre kolonisering og emigrasjonens innskrenkning, som i 1915 fikk nytt navn, Selskapet Ny Jord. I *Markens grøde*, som altså kom ut i 1917 og er Hamsuns eneste roman om en bonde, er det nettopp nyrydding som er i fokus, initiert av en lite bemidlet enkeltmann (nybyggeren Isak) og – symptomatisk nok for Hamsuns kritiske perspektiv på statens politikk – hjulpet fram av en lensmann som avsettes fra sitt embete (Geissler).

Der Turis bok er en hybrid bok sammensatt av faktaorienterte, etnografiske, mytologisk-liknende og novelleaktige tekster, hvis indre sammenheng er innenfra-presentasjonen av en kultur og en form for *life-writing*, er *Markens grøde* en roman, uten sjangerbestemmelsen roman, vel å merke, og som sådan en fiksjonsfortelling med en klar hovedperson og et stort og bredt persongalleri. *Markens grøde* er likevel i likhet med Turis bok didaktisk anlagt, en bredt anlagt beskrivelse av en kultur og levemåte. Det didaktiske viser seg i at fiksjonsfortellingen er brutt opp av lange passasjer med beskrivelser (eller beskrivelsene kontekstualisert). Ikke så mange naturbeskrivelser, men lange passasjer hvor vi får beskrevet sentrale sider ved nybyggerbondens arbeid og levemåte: rydding av jord, bygging av hus, jordbruk, husdyrhold, barnefødsler, arbeidsomheten og nøysomheten, hvordan livet på en gård under oppbygging i ødemarken arter seg gjennom årstidenes syklus, år etter år, med den stadig ekspanderende gården Sellanraa som sentrum for begivenhetene. Vi får også beskrivelser av vårens, sommerens og mørketidens innflytelse på menneskene, av religiøsitet og overtro og av kirkens, skolens, bygdas, byenes, handelens, gruvedriftens og til og med den globale kapitalismens betydning for livet i marka. Vi får se jordbrukets utsatthet i tiden gjennom presset fra bygda og byene, og vi blir fortalt at myndighetene ikke forstår eller vil satse på jordbruk, gjennom lensmann Geisslers talerørsaktige replikker. Det er her romanens karakter av innlegg i samtiden blir mest eksplisitt. Forfatteren mener helt klart, som i sine artikler, at staten forvalter ressursene feil når den ikke satser mer på jordbruket. Hamsun kalte da også *Markens grøde* for et «Varsku!» til samtiden. Både varskoet og kunnskapsformidlingen er bakt inn i fiksjonsfortellingen. Her likner den Turis bok hvor kunnskapen kontekstualiseres gjennom fortelling. Turis bok har likevel ingen gjennomgående fiksjonsfortelling slik Hamsuns roman har, og Turis appell til myndighetene kommer fra ham selv som bokens eksplisitte jeg. Der Hamsun bare indirekte skriver seg selv inn i romanen via

5. Artikkelen fins i *Knut Hamsun samlede verker*, bd. 27, Oslo: Gyldendal, 2009.

Geisslers referanse til gårdslukten i Lom (Hamsun 2008, 349), er Turis bok helt og holdent en innenfra-beskrivelse av forfatterens egen kultur.

IV Jordbruks- og reindriftskulturen som variasjoner av utsatte naturnære kulturer

Stedet i *Markens grøde* er et øde utmarksområde i Nord-Norge et sted nær svenskegrensa. Dette overlapper helt med det området Turi tematiserer i sin bok som avgjørende for de svenske reindriftssamene å ha tilgang til som sommerbeite, noe som styrker min tolkning av romanen som et sideskrift til Turis bok. Nærmere bestemt dreier det seg i Hamsuns roman om et uryddet og ubebygde naturområde en dagsmarsj fra nærmeste bygd. På slutten av romanen står det ti nybygg der det tidligere var ubebygde land. Samene, som allerede romanåpningen tyder på var der før Isak slo seg ned, begynner nå å gå utenom stedet: «Lappene de kommer ikke ofte forbi, de gjør helst en stor bue utenom gården, men de kommer iallfall ikke inn i stuen mere, de stanser ute, hvis de i det hele tatt stanser» (Hamsun 2008, 237). Dette, som nevnes nærmest *en passant*, framstår som et klassisk eksempel på at urfolk fordrives fra sine områder. Dette underkjennes ikke i romanen, men framstilles heller ikke som viktig. Det Hamsun lar fortelleren løfte fram som det viktige er – jamfør tolkningen av romanen som sideskrift og partsinnlegg – at det nå er blitt ei grend i den øde beliggende utmarka, en gruppe av bondegårder hvor jorda dyrkes. Det dette likevel viser, er at det fins en underliggende brukskonflikt som Hamsuns forteller ikke tar opp, og som vi bare kort og indirekte blir gjort oppmerksomme på. Vi skal komme tilbake til dette.

Utmark er per definisjon utgrenset mark (ut-mark), det vil si mark som befinner seg utenfor grensene av ryddet og bebygde land, og som gjerne er ukultivert. I *Markens grøde* kommer det fram at det området der Isak velger å slå seg ned, overlapper med samenes reindriftsområder: Samene driver reinen sin i området, og de bruker samme sti som Isak når de skal «fra fjell til fjell og se til sin ren» (Hamsun 2008, 7). Denne utmarka er derfor ikke ukultivert: Det at samene driver reinen i området, innebærer at reinen gjødsler jorda og gjør den ekstra fruktbar.

Mens tilgangen på reinbeiteområder tematiseres i Turis bok, tematiseres tilgangen på nyryddingsjord i Hamsuns roman. Også dette støtter tolkningen av romanen som et sideskrift til Turis bok. Isak er en lite bemidlet mann og *tar* seg jord i det han selv forstår som gratis tilgjengelig utmark. Sånn sett har vi helt konkret å gjøre med en form for landnåm (Isak omtales også som «landnåmsmann» av fortelleren (Hamsun 2008, 352)), en form for landnåm som framstår som problematisk, for ikke å si kolonialistisk, i og med at det kommer fram at dette er samiske reindriftsområder. Isak blir senere konfrontert med at han bare har tatt seg land, ikke av samene, vel å merke, men av lensmannen. Han må da betale for jorda, men får den billig av lensmannen, som er en ivrig talsmann for jordbruk. Isak betaler dessuten med penger han kommer til via den samme Geissler.

Den konflikten man forventer skal spilles ut om utmarka, spilles altså ikke ut i *Markens grøde*. Mens Turi vektlegger brukskonflikten, det at reindriftsnæringen og jordbruket konkurrerer om de samme utmarksområdene og staten favoriserer bøndene, tematiserer ikke Hamsun brukskonflikten. Den trekkes, som vi har sett, fram i Hamsuns omtale av Turis bok, men er fraværende i romanen, bortsett fra det siterte tekststedet hvor fortelleren nevner at samene er begynt å gå utenom grenda, og vi får muligheten til å skjønne at samene faktisk drives vekk fra sitt eget område. Reindriftssamene er i det hele tatt perifere i romanen. Det er hovedsakelig omvandrende samer som ikke har rein, som inngår i romanens persongalleri. Dette kan forstås, slik det med rette har blitt forstått av flere, som en kolonialistisk

usynliggjøring av en konflikt. Men leser vi romanen som et sideskrift til Turis bok, slik jeg foreslår, er det jo nettopp Hamsuns poeng å se det hele fra bondens perspektiv og tale for jordbruk. Det betyr likevel ikke at han ikke kunne ha tatt opp brukskonflikten. En mulig forklaring på at han ikke gjør det, er at han ikke ønsket å ta stilling mot samene i det som var en pågående konflikt i samtiden – de svenske reindriftssamenes sommerbeite i Norge. Han hadde, som vi har sett i omtalen av Turis bok, stor forståelse for samenes problem. Og bare to år etter at *Markens grøde* kom ut, ble det opprettet en reinbeitekonvensjon mellom Norge og Sverige som fikk katastrofale følger for de svenske samene: Norge ville ha utmarka for sine egne, og de svenske samene ble brutalt tvangsflyttet. I *Herrene sendte oss hit. Om tvangsflyttingen av samene* (Labba 2021) beskrives de store lidelsene dette påførte de svenske samene. En annen mulig forklaring på at det stort sett er omvandrende samer uten rein som inngår i persongalleriet, er at det var disse samene det var mest sannsynlig at nybyggerbønder kom i kontakt med i det samfunnet Hamsun beskriver.

Selv om Hamsuns forteller ikke fokuserer på brukskonflikten, usynliggjøres ikke samene og problemene deres i romanen. I stedet for å fokusere på reindriftssamer skriver Hamsun om lutfattige samer som ikke har rein, og som må leve av å tigge og stjele, og om forholdet mellom nybyggerbøndene og *disse* samene. Det er neppe tilfeldig. I romanen karakteriseres de ved en mangel: De er samer uten rein, og framstår dermed som mulige ofre for problemene i reindriftsnæringen. Parallelt med det er det heller ikke etablerte bønder som er i fokus i romanen, men de mest utsatte i næringen, fattige nybyggerbønder som forsøker å etablere seg i utmarka.

Den fattige nybyggeren i utmarka tvinges til en primitiv og forsakende levemåte. Isak starter med å bygge seg en gamme, en samisk hustype med jordvegger. Samtidig er han slett ikke frikoplet fra bygda. Han setter fra første stund i gang en bytte- og handelsvirksomhet med bygda for å skaffe seg det han trenger utover det som er tilgjengelig i marka. I starten tørker han never, som byttes mot ting han trenger. Mot slutten av romanen, når gården står ferdig med folk og fe, karakteriseres han av fortelleren som «markbo i sinn og skinn og jordbruker uten nåde» (Hamsun 2008, 352). Hanna Eglinger hevder at denne karakteristikken «gör det tydligt att 'landnäm' – att ta sig land – alltid inbegriper en våldsam komponent – om det nu gäller den okultiverande jorden som bearbetas och därmed tvingas in i kultiverade förhållanden, eller en urbefolkning som fördrivs eller undertrycks av kolonisatorerna» (Eglinger 2008, 75). At nyriddingen både innebærer store inngrep i naturen (blant annet drenerer Isak myrområder), og at samene drives vekk, er det liten tvil om. Det er likevel ikke her det tematiske fokus ligger i sluttbeskrivelsen av Isak. Denne konkrete beskrivelsen gjelder Isaks ekstremt kompromissløse vilje og evne til å hengi seg til den levemåten som kreves av han for at han skal kunne oppnå målet sitt – å leve av jorda: Nådeløs *mot seg selv* ofrer han det meste av mulige moderne goder for å få gården til å fungere slik at han og familien kan leve av den alene. Han forventer det samme av familien, men gir til slutt opp den eldste sønnen, Elseus, som trekkes mot bygda og byen og til slutt emigrerer til Amerika.

Helt avgjørende for romanens slående suksesshistorie (Sellanraa) er det at protagonisten kvalifiserer til nærmest mirakuløs hjelp på avgjørende punkt i handlingen. Det gjør Isak gjennom å framvise de rette egenskaper og karaktertrekk, og vi får en serie eventyrlige «undere»: De store pengesummene Isak kommer så vidunderlig lett til gjennom Geisslers økonomiske gevinster på det spekulative gruveprosjektet, slåmaskinen han derfor plutselig kan kjøpe, smia han får gratis av gruveselskapet, høyriva han får av Geissler, men også for eksempel det fantastiske vanningsanlegget Geissler bygger som redder avlingen under tørken. Uten denne serien av eventyrlige «undere» ville ikke Isak kunnet lykkes så til de grader med gården i ødemarka som Hamsun lar han gjøre. Og Hamsuns bonderoman ville ha mis-

tet noe av sin forunderlige fascinasjonskraft. Suksessen i marka er derfor ikke framstilt som en mulighet for alle. Det er ikke bare Eleseus som faller utenfor, men flere av dem som søker lykken i marka. Isak har en klar intensjon med sitt prosjekt: En gård han kan leve av. Tidligere lensmannsbetjent Brede Olsens plan likner, også han vil drive gård, men feiler fordi han ikke representerer den rette innstillingen og nødvendige arbeidsomheten og nøysomheten. Tidligere fisker Aronsens plan feiler mer grotesk: Han vil drive handel i utmarka.⁶

Blant de nybyggerne vi får følge tettest i romanen, er imidlertid også Aksel Strøm, som i likhet med Isak er sympatisk framstilt. Han framstår nærmest som Isaks like, men ser ut til å være tilskrevet en annen status i det fortalte: Han er framstilt som en mer realistisk versjon av den idealtypen av en nybyggerbonde Isak framstår som. Realismen viser seg allerede i det at vi får vite hele navnet hans (mens Isak bare heter Isak inntil Geissler gir gården hans navnet Sellanraa) og hvor han kommer fra: Helgeland (Hamsun 2008, 258) (vi får aldri vite hvor Isak kommer fra). Et viktig argument for tolkningen av Aksel Strøm som en realistisk versjon av Isak, er at hele fortellingen om han til forveksling likner den overordnede fortellingen om Isak: Aksel Strøm utmerker seg ved å velge et godt sted å anlegge gård, han er arbeidsom og nøysom, han får i likhet med Isak, og til forskjell fra de andre, eventyrlig hjelp av Geissler, som blant annet forærer han slåmaskin og harv. Selv hovedproblemet hans likner til forveksling på Isaks: Også Aksel Strøm opplever at kvinnen han lever sammen med, ikke bare tiltrekkes av livet i bygda og byen, men tar livet av et barn de får sammen. Årsakene og konsekvensene er ulike, men grunnfortellingen den samme. Romanens todeling, det at hovedfokus i første del av romanen er på Isak, i andre del på Aksel Strøm, støtter tolkningen. Jeg tror Hamsun rett og slett trengte en mer realistisk versjon av idealbonden Isak for å tilpasse eventyret om Isak Sellanraa til virkeligheten og til romanen som varsko i samtiden.⁷ Det alternative varskoet, en realistisk roman om Aksel Strøm, arbeidets slit og nøysomhetens mange ofre, ville ha blitt en roman uten *Markens grødes* fascinasjonskraft. Romanen har slik en innebygd distanse til sin egen store suksessfortelling. Turis bok om samene rommer til sammenlikning ingen eventyrlig suksesshistorie, men framstår gjennomgående som en beskrivelse av et godt, naturnært liv med lange tradisjoner: Beskrivelsen er stort sett frikoplet fra problemene i næringen og den eksplisitte appellen til myndighetene.

Samenes nomadiske levemåte basert på reindrift og den fastboende bondens dyrking av jord er to grunnleggende forskjellige kulturer og levemåter. De møtes imidlertid i naturnærheten og i begge kulturers utsatthet i moderniteten. I dette er de ikke motsetninger, men variasjoner av utsatte naturnære kulturer. For begge representerer den overlegne kulturen dessuten en smittetrussel. For samene er det de fastboendes kultur, for nybyggerbøndene bygde- og bykulturen. Her er et utdrag fra Turis bok med skolen som eksempel:

Og bra er det også at de [de samiske ungene] lærer å lese og skrive og regne, så at de ikke blir bedratt alle steder [...] Men skolen ødelegger nå likevel samebarna. De får nok en god lærdom, men de lærer mye unyttig også. Og så er det det at de får så mye bufolknatur, og de blir borte fra samene i den beste læretida. (Turi 2011, 29)

Mens «bufolknatur» og tapt kunnskap om egen kultur blir et problem for samene, representerer «by- og bygdenatur» et problem for bøndene hos Hamsun: Utfordringen her er ikke

6. Aronsens tilhørighet i en primærnæring (fiskeri) gjør det lite overbevisende å tolke han som en inkarnasjon av jøden og det jødiske, slik Dingstad gjør (Dingstad 2021). Som type er han utformet som en nyrik spekulant som vil prøve seg som handelsmann og mislykkes.

7. Romanen peker også på seg selv som eventyr: «eventyret om godset Sellanraa» (Hamsun 2008, 239).

bare trange levekår, men moderniteten representert ved byen og bygdas goder og fristelser – betalt jobb, penger, fritid, komfort, moter, kafeer, reiser og hoteller. I begge tilfeller, Turis beskrivelser av samenes liv og Hamsuns av bøndernes, er det vi kan kalle korrumperingen av den egne kulturen gjennom «smitte» fra den som utgjør en trussel, i fokus. Og det som truer den ene kulturen, koloniseringen av land til jordbruk, er dessuten selve livsgrunnlaget for den andre.

Tolkninger av *Markens grøde* som idyll og utopi har vært sentrale i resepsjonen, og framhevingen av reaksjonære trekk har fra sosiologen og filosofen Leo Löwenthal i 1937 (Löwenthal 1980) blitt et kjennetegn ved resepsjonen. Øystein Rottens «'Agrarisk oppbyggelsesbog' eller syndefallsberetning?» (Rottem 2002) markerer et viktig vendepunkt med sin solide argumentasjon for at *Markens grøde* ikke kan reduseres til et utopisk verk, på grunn av måten romanen «reflekterer over sin egen utopidannelse» på (Rottem 2002, 165). Også andre har tatt opp det problematiske ved utopitolkningen (for eksempel Andersen 2006; Boasson 2015; Wærp 2018). Ståle Dingstad slutter seg til en utbredt tolkning når han hevder at romanens budskap er en reaksjonær politisk idé: «Med Isak på Sellanraa var Hamsuns tanke om at menneskene skulle vende tilbake til jorden etablert som et politisk siktemål» (Dingstad 2021, 67). Det er utvilsomt reaksjonære trekk ved romanen, for eksempel framstillingen av kvinner, slik blant Britt Andersen (Andersen 2011) og Monica Zagar (Zagar 2009) har vist, men slik jeg foreslår å lese den, representerer den verken en idyll, utopi eller reaksjonær politisk idé. Selv om den rommer en aldri så eventyrlig suksessfortelling (Isak Sellanraas), er denne ledd i en tematisering av jordbruket som en utsatt naturnær næring og motstilt en mer realistisk fortelling (om Aksel Strøm). Like viktig er det at jordbruket framstår som parallellisert med en annen utsatt naturnær næring, reindriften, jamfør samene uten rein, som må leve av å tigge og stjele, og at samene fordrives fra området. Også dette bidrar til å problematisere suksesshistorien.

V Bønder og samer – toleranse og intoleranse

Noen av de viktigste konsekvensene av min lesning er at bondens og samens situasjon sidestiltes i *Markens grøde* (om enn indirekte), samtidig som romanen blir et partsinnlegg (mer merkbart under lesningen) hvor Hamsun taler bondens sak, og hvor brukskonflikten, det vil si konflikten om bruken av utmarka til reinbeite versus jordbruk, er viktig selv om den ikke tematiseres eksplisitt. Sist, men ikke minst åpner et fokus på denne dobbeltheten – sidestilling og partsinnlegg – for en mer nyansert forståelse av den omdiskuterte framstillingen av samene og forholdet mellom bønder og samer i romanen. Dette er et punkt hvor forskjellene mellom Hamsuns roman og Turis bok blir tydelige.

Markens grøde har blitt lest som en rasistisk roman (se for eksempel Jernsletten 2003; Storfjell 2003; Gustavsen 2009; Knutsen 2009; Andersen 2011; Dingstad 2021). Og det er rasistiske beskrivelser av samene i romanen. Det betyr likevel ikke automatisk at *romanen* er rasistisk, men det er det som ofte antydes eller hevdes, senest av Dingstad (Dingstad 2021, 88). Fortelleren i *Markens grøde* er problematisert i flere studier, både fortellerens upålitelighet og uoverensstemmelsen mellom historie og diskurs, blant annet i Allen Simpsons «Midt i Forgjængelsens Karneval: *Markens Grøde* in Knut Hamsun's Authorship» (Simpson 1984), samt en del tyskspråklige studier (Detering 1999; Baumgartner 2002; Baden 2003; Heitmann 2008; Eglinger 2010), noe som bidrar til å relativisere både rasismen og stereotype framstillinger. Hanna Eglinger viser for eksempel i en artikkel (Eglinger 2008) hvordan fortellerens kolonialistiske landnåmsdiskurs undergraves av det hun kaller subtekster i romanen, som eksempler nevner hun bygdas og sivilisasjonens betydning for

nybyggeren, navngivningsforhold og stien som tvetydig begynnelsesfigur. Konsekvensene av min lesning peker i samme retning som disse studiene, men viser også at utfordringen er å ta høyde for romanens dobbelthet av sideskrift (med forståelse for samenes situasjon) og partsinnlegg.

Romanens åpning blir ofte trukket fram som argument for at romanen er rasistisk (sist i Dingstad 2021, 79–87):

Den lange, lange sti over myrene og inn i skogene hvem har trukket opp den? Mannen, mennesket, den første som var her. Det var ingen sti før ham. Siden fulgte et og annet dyr de svake spor over moer og myrer og gjorde dem tydeligere, og siden igjen begynte en og annen lapp å snuse stien opp og gå den når han skulle fra fjell til fjell og se til sin ren. Slik ble stien til gjennom den store almenning som ingen eiet, det herreløse land. (Hamsun 2008, 7)

Begrunnelsen er at samene framstilles som snusende, nærmest som dyr, og motstilles «Mannen, mennesket» (se f.eks. Jernsletten 2003; Storfjell 2003; Dingstad 2021). Strengt tatt står det ikke at samene snuser slik dyr snuser, men at de «snuser opp», et fast uttrykk hvor verbet lukte anvendes i overført betydning for det å finne noe. Primærbetydningen av verbet «snuse», samt konteksten med fortellerens inndeling i «Mannen, mennesket» versus dyrene og samene, åpner likevel for en tolkning av beskrivelsen som rasistisk, og når man blir oppmerksom på det, er det noe man har med seg videre i lesningen av en tekst som dermed framstår som tvetydig.

Av dem som faktisk omtales som samer i romanen (eller som «lapper», som er Hamsuns tidstypiske ord for samene og brukes i den danske 1910-utgaven av Turis bok), er det bare én som er utstyrt med navn: Os-Anders. To av de helt sentrale romanpersonene, den kvinnelige protagonisten Inger og hennes pleiemor, Oline, er utstyrt med en uklar etnisk identitet. Hvordan skal vi forstå denne uklarheten? Den er nok uttrykk for samefobi, både fortellerens og miljøets, men hvorfor skrives den, og Inger og Oline, i det hele tatt inn i den store suksessfortellingen om nybyggeren Isak? Svaret kan ganske enkelt være at både samkvem mellom bønder og samer og fordommer og konflikt gir et realistisk bilde av forholdene i den nordnorske utmarka nær grensen til Sverige slik de artet seg på den tiden handlingen er lagt til. Dermed kan det også sies å kommentere Turis framstilling av forholdene: I Turis bok er det nemlig ingen utveksling mellom kulturene, kun annerledeshet og konflikt.

Sett i et toleranse-perspektiv er det betydningsfulle nyanser i beskrivelsen av samene i Hamsuns roman. Bredsdorff og Kjældgaard skiller i sin toleranse-teori (Bredsdorff og Kjældgaard 2008) mellom fire ulike typer toleranse som de mener ofte sammenblandes: 1) toleranse som tillatelse, 2) toleranse som sameksistens, 3) toleranse som respekt og 4) toleranse som verdsettelse. De skiller også mellom vertikal og horisontal toleranse. Den vertikale, toleranse som tillatelse, har vi der makthavere tillater et mindretall å praktisere sin annerledeshet. Det er ingen entydig form for vertikal toleranse som praktiseres av norske myndigheter på den tiden handlingen i *Markens grøde* er lagt til, eller romanen kom ut, for samenes annerledeshet ble ikke akseptert. Samene var ikke utestengt fra Norge, slik jødene tidligere hadde vært gjennom jødeparagrafen, men en lov fra 1902 (opphevet først i 1965) foreskrev at bare norsktalende personer med norske navn kunne kjøpe jord i Finnmark, og statens mål var dessuten fram til vår tid at samene skulle assimileres. Dette kan imidlertid nyanseres: I *Samenes historie fra 1751 til 2010* (Andresen, Evjen og Ryymin 2021), forstås 1902-loven som et sikkerhetspolitisk redskap mot kvenene og som tiltak for å verne om grensen mot Finland, mens kravene om fornorsking og tilpasning også forklares som nødvendige grep for at samene skulle greie seg i det norske samfunnet. Det betyr imidlertid ikke at vi ikke hadde en brutal historisk kontekst for rasismen i Hamsuns roman: Vi

hadde en vertikal toleranse som grenset mot intoleranse (rasisme). Men det en nærlesning av den *horisontale* toleransen viser, er at rasistiske beskrivelser, intoleranse, veksler med ulike former for toleranse, både toleranse som sameksistens og toleranse som respekt. Her er et tilfelle hvor framstillingen er verdinøytral:

Det første fremmede menneske kom forbi, en vandrende lapp, han så geitene og forstod at han var kommet til en mann som hadde slått seg ned her, han sa:

Skal du bo her for godt? – Ja, svarte mannen. – Hvad du heter? – Isak. Du vet ikke av en kvinnfolk-hjelp til meg? – Nei. Men jeg skal orde det der jeg farer. (Hamsun 2008, 9)

Samen og Isak sidestilles som «mannen» som skal slå seg ned i marka, og «en vandrende lapp» som – vel å merke – beskrives som «det første fremmede *menneske*»; det er med andre ord ikke bare nordmenn som omtales som mennesker av fortelleren, noe man kan ledes til å tro ut fra romanåpningen, men også samene. De to kommuniserer som likeverdige. Her, derimot, er framstillingen fordomsfull og nedsettende:

Et par nye lapper kommer forbi, far og sønn, de står og hviler på sine lange staver med begge hender og ser på gammen og på rydningen og hører geitbjellene oppi lien.

Ja goddag sier de, og at her er kommet gromt folk i marken! – Lappene de slesker alltid.

Dokker vet ikke av noen kvinnfolk-hjelp til meg? svarer Isak. For han har bare denne ting i hodet.

– Kvinnfolk-hjelp? Nei. Men vi skal orde det. (Hamsun 2008, 9–10)

Forteller- og personperspektiv glir sammen i «Lappene de slesker alltid», som både er Isaks reaksjon på det overdrevne skrytet og en allmenn karakteristikk av samene. Men sleskingen kan også sees som en strategi samene har, og framstår da, som foreslått av Kristin Jernsletten (Jernsletten 2003), som deres motdiskurs: «her er kommet gromt folk i marken» rommer en bitende ironi i og med at de to geitene og gammen neppe gjør Isak kvalifisert til å omtales som «gromt folk». Jernsletten har derfor rett når hun skriver at «Diskursen i romanen ligger nær den koloniale, samtidig åpner den for koloniserte stemmer» (Jernsletten 2003, 50). Her skiller Hamsuns roman seg fra Turis bok, som ikke åpner opp for koloniale stemmer.

En annen forskjell mellom Hamsuns roman og Turis bok når det gjelder framstillingen av forholdet mellom bønder og samer, er at Hamsun tematiserer en utveksling mellom kulturene, noe Turi ikke gjør. Hamsun viser etniske identiteter i bevegelse, Turi skildrer ingen slik utvikling. Ingers etniske identitet framstår som nevnt som uklar. Den første beskrivelsen gjør det sannsynlig at hun er av samisk slekt: «en stor, brunøyd pike, hun var så frodig og grov, med tunge gode hender, med kommager på føttene skjønt hun ikke var lapp og med en kalveskinns sekk på ryggen» (Hamsun 2008, 11). Å være same framstilles med andre ord som noe negativt som Inger må «frikjennes» fra. «Frikjenningen» skjer i påstandsform, en påstand som den innebygde samefobien kombinert med Isaks desperate behov for kvinnfolk-hjelp på gården, bidrar til å stille spørsmål ved, og som den større konteksten undergraver. Også senere «frikjennes» Inger for samiske trekk: «Av skotøy så brukte hun kommager, men det var intet av lapp ved henne, hun var ikke liten og vissen men tvertimot makeløs og stor» (Hamsun 2008, 60). Igjen hevdes det altså at Inger ikke er same, denne gangen begrunnes det med at hun mangler samiske trekk som litenhet og vissenhet. Senere informasjon om barna hun og Isak får, underbygger sannsynligheten for at hun er av samisk slekt: «Hun [Leopoldine] hadde småguttens trekk, de brune øyne og ovale kinner som alle tre hadde efter moren; barna var morens barn og godt var det!» (Hamsun 2008, 98). Her nevnes samiske trekk som høye kinnbein og brune øyne, uten å relateres til det

samiske og som trekk barna har arvet fra sin mor. Men hvorfor nevnes de, Hamsun kunne jo latt fortelleren nøye seg med å si at Leopoldine liknet på moren og brødrene? Mitt forslag er at det nettopp er fordi trekkene assosieres med det samiske, og fordi romanen ikke bare tematiserer konfliktene mellom samene og bøndene, men også utvekslingen mellom de to kulturene gjennom samliv og reproduksjon.

Samene uten rein framstilles ofte negativt i romanen, blant annet tillegges de å tigge, stjele og ganne. Også Turi beskriver samer som stjeler (se f.eks. Turi 2011, 32–33). Hos han er de marginale og kun eksempler på korrumperte samer som teksten tar avstand fra. Det samiske er hos han uløselig knyttet til reindrif. Hos Hamsun tas de også i forsvar: De har ikke reinsdyr og er henvist til å leve av å tigge og stjele, for eksempel Os-Anders: «Han kom to ganger over fjellet på en sommer og Os-Anders hadde jo ingen ren å se til, men levet av å tigge og være hos andre lapper» (Hamsun 2008, 72). Under et av sine besøk på Sellanraa viser han fram en død hare. Inger, som er gravid, ser haren (Hamsun 2008, 39). Senere kommer det fram at Inger tror at Os-Anders ganner, det vil si at han lar henne få se en hare for at barnet hun er gravid med, skal få hareskår. Etter å ha født ei jente med hareskår, er Inger overbevist om at han «gjorde barnet under hennes hjerte haremynt» (Hamsun 2008, 63). Lensmannen, derimot, som koples inn når det kommer fram at Inger har kvalt barnet ved fødselen, avskriver det hele som overtro og uvitenhet: «Men korsom var så ville han ikke engang føre inn i sin protokoll slik uvitenhet og overtro» (Hamsun 2008, 63). Teksten tematiserer slik motsatte syn på saken. Kristin Jernsletten (2003), Troy Storfjell (2003) og Ståle Dingstad (2021) ser ut til å ta ganningens effekt for pålydende. Dingstad går så langt som til å hevde at Os-Anders framstilles som ond og demonisk, at ingen motsier Ingers syn på ganningen, og at Hamsun dermed gjør romanen til «arena for hatefulle ytringer» (Dingstad 2021, 88). Men faktum er at Hamsun lar lensmannen motsi Inger og åpner slik for en annen forståelse både av hareskåret og av Os-Anders.

Hamsun gir en nyansert framstilling av samene, mens Turi i liten grad beskriver fastboende og bønder, noe som selvfølgelig har sammenheng med at hans bok er mer etnografisk. Oline har et nært forhold til samene Os-Anders og er i slekt med Inger, noe som tyder på at også Oline er av samisk slekt, men også her unnlater Hamsuns forteller å si noe om det, og det kommenteres heller ikke av romanpersonene. Oline utleveres i teksten, særlig gjennom Isaks økende irritasjon over henne når hun fungerer som hushjelp hos dem, men også gjennom det at hun stjeler fra dem. Men det romanen også viser, er at Sellanraa trenger henne. Hamsun lar i tillegg fortelleren forsvare henne:

Øvet i ondt, javel, vant til å stri seg frem med knep og småbedragerier fra dag til dag, sterk alene ved å spre sladder, ved å gjøre sin tunge fryktet, javel. [...] Hun hadde i hele sitt liv arbeidet, hadde født barn og lært dem sine egne få håndgrep, tigget til dem, kanskje også stjålet til dem, men berget dem – en mor i de små forhold. (Hamsun 2008, 198)

Her framstilles måten hun har levd på, med respekt, om enn overbærende, som en måte å overleve og livberge sine barn på i mangel av andre.

I det historiske kapitlet gir Turi eksempel på at norske bønder har vært aggressive og voldelige i brukskonflikten om jorda: De har drept samer som har latt reinen beite på det de oppfatter som sin jord (Turi 2011, 17). Det er mulig Hamsun går i dialog med Turi på dette punktet når han mot slutten av romanen lar romanpersonen Sivert spøke med at man ikke kan skyte samer fordi de er fredet (Hamsun 2008, 237). Det skjer i den passasjen som rommer den styggeste karakteristikken av samene i romanen:

Lappene de kommer ikke ofte forbi, de gjør helst en stor bue utenom gården, men de kommer iallfall ikke inn i stuen mere, de stanser ute, hvis de i det hele tatt stanser. Lappene de vanker i utkantene, i det skumle, sett lys og luft på dem, og de vantrives som utøy og makk. Nu og da blir en kalv eller et lam tvert borte i Sellanraas utmark, langt borti en utkant. Det er intet å gjøre ved. Naturligvis kan Sellanraa tåle det. Og om Sivert kunne skyte så hadde han ikke borse, men han kan ikke skyte, han er ukrigersk og munter, en stor skøyer: Dessuten så er vel samene fredet! sier han. (Hamsun 2008, 237)

Passasjen rommer imidlertid også toleranse. Først blir vi fortalt at samene går utenom gården. Deretter får vi den rasistiske karakteristikken av samene. Så snur det: Vi blir fortalt om tyverier av dyr, og selv om det her underforstås at det er samene som står bak tyveriene, er reaksjonen at Sellanraa tåler det og slik en form for toleranse. Så snur det enda en gang: Vi får en merkelig passasje hvor en intolerant og voldelig innstilling til samene fleipes med. Gjennom fleipingene innføres en distanse til intoleranse generelt og voldelig intoleranse spesielt.

I romanens siste beskrivelse av samene beveger vi oss slik mellom toleranse, intoleranse og kritisk avstand til intoleranse. Dermed kan dette avsnittet sies å oppsummere framstillingen av samene i romanen som helhet. Karakteristisk for den er nettopp glidninger mellom nøytral beskrivelse og fordomsfull nedvurdering, mellom rasisme eller intoleranse og ulike former for toleranse, både toleranse som sameksistens og toleranse som respekt og omtanke. Sammen med romanens fokus på samer som ikke har rein, og som må tigge og stjele for å overleve, gjør dette det vanskelig å avskrive romanen som rasistisk. Det gjør også Hamsuns forhold til Turis bok og den forståelsen han viser i omtalen av den for samenes vanskelige situasjon.

VI Konklusjon

Lest som sideskrift til Turis bok om samene framstår Hamsuns bonderoman som en roman om jordbruket og reindriften som variasjoner av naturnære næringer, levemåter og kulturer utsatt for press i den moderne verden, og ikke som motsetninger. Romanen rommer en eventyrlig suksesshistorie, historien om Isak Sellanraa, men denne modifiseres av den mer realistiske historien om Aksel Strøm og problematiseres ytterligere i lys av det at nybyggerne i utmarka fortrenger urfolket i området.

Litteratur

- Andersen, Britt. 2011. «Markens grøde. Befolkningspolitiske diskurser og nasjonsbygging». I *Ubehaget ved det moderne. Kjønn og biopolitikk i Hamsuns kulturkritiske romaner*, 93–129. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Andersen, Per Thomas. 2006. *Identitetens geografi. Steder i litteraturen fra Hamsun til Naipaul*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andresen, Astri, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin, red. 2021. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Baden, Jennifer. 2003. «Zwischen Freund und Feind. Aspekte des Fremden in Knut Hamsuns *Markens grøde*». *Skandinavistik* nr. 33, 129–150.
- Baumgartner, Walter. 2002. «Insinuation als Kunst – Erotik und Jantegesetz in Hamsuns *Markens grøde*». I *Neues zu Knut Hamsun*, redigert av Heiko Uecker, 21–30. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Boasson, Frode Lerum. 2015. «Men Livet lever». *Hamsuns vitalisme fra Pan til Ringen* sluttet. Ph.d.-avhandling, NTNU, Trondheim.
- Bredsdorff, Thomas, og Lasse Horne Kjældgaard. 2008. *Tolerance – eller hvordan man lærer at leve med dem, man hader*. København: Gyldendal.

- Detering, Heinrich. 1999. «Nachwort». I *Knut Hamsun Segen der Erde*, oversatt fra norsk av Alken Bruns. München: List.
- Dingstad, Ståle. 2021. *Knut Hamsun og det norske Holocaust*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Eglinger, Hanna. 2008. «'Egentlig var det hele begyndt uten Begyndelse'. Landnåm som begynnelseskonsept i *Markens grøde*». I *Hamsun i Tromsø IV. Rapport fra den 4. internasjonale Hamsun-konferanse, 2007*, 75–88. Hamarøy: Hamsun-Selskapet.
- . 2010. «Widerspenstige Wege: Knut Hamsuns *Markens grøde* zwischen Mythos und Modernität». I *Landnahme. Anfangserzählungen in der skandinavischen Literatur um 1900*, redigert av Hanna Eglinger og Annegret Heitmann, 81–109. München: Fink.
- Gaski, Harald. 2011. «More than Meets the Eye. The Indigeneity of Johan Turi's Writing and Artwork». *Scandinavian Studies* nr. 4, 591–608.
- Gustavsen, John. 2009. «Hamsun og samene», *Nordlit* nr. 25, 109–121.
- Hamsun, Knut. 2008. *Markens grøde*. I *Knut Hamsun samlede verker*, bd. 10. Oslo: Gyldendal.
- . 2009a. «Johan Turi. En Bog om Lapperne Liv». I *Knut Hamsun samlede verker*, bd. 27. Oslo: Gyldendal.
- . 2009b. *På gjengrodde stier*. I *Knut Hamsun samlede verker*, bd. 23. Oslo: Gyldendal.
- Heitmann, Annegret. 2008. «Am Anfang war ... das Land. Landnahme als Anfangskonstellation in skandinavischen Texten um 1900». I *Am Anfang war... Ursprungsfiguren und Anfangskonstruktionen der Moderne*, redigert av Inka Müller-Bach og Eckhard Schumacher, 233–255. München: Fink.
- Jernsletten, Kristin. 2003. «Det samiske i *Markens grøde*. Erfaringer formidlet og fornektet i teksten». *Nordlit* nr. 13, 41–57.
- Knutsen, Nils Magne. 2009. «Hamsun og samene». *Ottar* nr. 275, 42–48.
- Kuutma, Kristin. 2011. «Encounters to Negotiate a Sámi Ethnography. The Process of Collaborative Representations». *Scandinavian Studies* nr. 4, 491–518.
- Labba, Elin Anna. 2021. *Herrene sendte oss hit. Om tvangsflyttingen av samene*. Oversatt fra svensk av Trude Marstein. Oslo: Pax.
- Löwenthal, Leo. 1980. «Knut Hamsun. Til den autoritære ideologis forhistorie». I *Om Ibsen og Hamsun*, oversatt av Øystein Rottem, 64–109. Oslo: Novus.
- Rottem, Øystein. 2002. «'Agrarisk oppbyggelsesbog' eller syndefallsberetning?». I *Hamsun og fantasiens triumf*, 125–167. Oslo: Gyldendal.
- Simpson, Allen. 1984. «Midt i Forgjængelsens Karneval: *Markens Grøde* in Knut Hamsun's Authorship». *Scandinavian Studies* nr. 1, 1–35.
- Storfjell, Troy. 2003. «Samene i *Markens grøde*. Kartlegging av en (umulig) idyll». I *Hamsun i Tromsø III*, redigert av Even Arntzen og Henning Howlid Wærp, 95–113. Hamarøy: Hamsun-Selskapet.
- . 2011. «From Mountaintops to Writing. Traditional Knowledge and Colonial Forms in Turi's Hybrid Text». *Scandinavian Studies* nr. 4, 573–590.
- Turi, Johan. 1910. *Muitalus sámiiid birra – En bog om lapperne liv*. Medforfatter: Emilie Demant-Hatt. Forord av Hjalmar Lundbohm. Stockholm: Nordiska Bokhandeln.
- . 2011. *Min bok om samene*. Oversatt til norsk av Harald O. Lindbach og med forord av Harald Gaski. Karasjok: Forfatterne Forlag.
- Wærp, Henning. 2018. «Hele livet en vandrer i naturen». *Økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Zagar, Monica. 2009. *Knut Hamsun. The Dark Side of Literary Brilliance*. Seattle: University of Washington Press.